

A Savaria territoriumán napvilágra jött római faragott kőemlékek gyűjtése valószínűleg már Mátyás király uralkodása idején elkezdődött. Különösen a sokfelé fellelhető, nagyméretű gránit oszlopokra figyeltek fel. A 16. század óta a különféle nyomtatott munkákban már említenek néhány faragványt. Néhány kőfaragványt a középkori várban gyűjtöttek össze, egyeseket pedig a vár falába illesztettek. Ezeket az emlékeket az út- és ország leírások később sorra felsorolják. A 1730-as években Bél Mátyás és két angol utazó, J. Milles és R. Pococke figyelt fel ezekre a faragványokra. Az újonnan alapított (1777) szombathelyi egyházmegye első püspöke, Szily János folytatta a római kőfaragványok gyűjtését. A lebontott várban talált kőemlékeket az új püspöki palotában helyezte el, ahol az egyik termet múzeumnak rendeztette be. Dorffmeister István ezt a földszinti termet római mitológiai témájú freskókkal díszítette, amelyekre több, felszínre került faragványt is felfestett. Ugyancsak Szily püspök íratta meg Savaria történetét Schoenvisner Istvánnal, aki a pesti egyetemen a régészet első professzora és az Egyetemi Könyvtár igazgatója volt. A könyvét az ismert savariai kőemlékek rézmetszetei illusztrálják. A kőemlékek és a római emlékek iránti érdeklődés később sem csökkent. szombathelyi városi tanács jegyzőkönyvei tanúskodnak arról, hogy a városi építkezések, csatornázások alkalmával napvilágra jött római faragványokat összegyűjtötték. Szokássá vált, hogy a város határban előkerült sírköveket a lakóházakba látható helyre illesztették. A szobrászati és történeti forrásként is fontos emlékek már korán ismertté váltak a külföldi és a hazai szerzők munkáiban egyaránt. A feliratos emlékeket A Corpus Inscriptionum Latinarum pannoniai füzetek számára Theodor Mommsen gyűjtötte össze és jelenlétével is ösztönzést adott a Régészeti Egylet és Múzeum szervezéséhez és megalapításához. A 19. század utolsó harmadától a praemontrei gimnázium tanárai, Lipp Vilmos, Kárpáti Kelemen, Rezsőffy Dezső gondozták a kőemlékeket és a régészeti gyűjteményt, amely a múzeum felépítéséig, 1907-ig a püspöki palotában nyert elhelyezést. Negyedszázados megszakítás után Horváth T. Antal praemontrei tanár töltötte be a múzeumőri feladatot, aki az előkerülő római emlékeket nemcsak Szombathelyen, hanem a megye területén is számba vette és összegyűjtötte. Paulovics István 1943-ban rendezte a múzeum kőtárát és írt vezetőt. A római kőemlékek egy nagy részét ma is ebben a lapidariumban őrzik. 1971-ben jelent meg a kőemlékek első átfogó összegzése Kádár Zoltán feldolgozásában. Néhány évvel később a Die römische Inschriften Ungarns első kötetében publikálták a savariai feliratokat.

A Savariában és a territoriumán előkerült faragványokat nagy részét a szombathelyi Savaria Múzeum őrzi. Tucatnyi kőemlék az 1820-as években Petrédy Antal ügyvéd gyűjteményét megvásárló Batthyány Fülöp herceg ajándékként a Magyar Nemzeti Múzeum

tulajdonába került. A gyűjtemény rövid leírását Bitnitz Lajos tette közzé, és hivatalos jegyzőkönyvek is fennmaradtak a gyűjteményről. A Petrédy-gyűjtemény köemlékei nagy részt számon voltak tartva, néhány kisebb faragvány azonban már nem azonosítható. Közülük két faragványt sikerült fellelni a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében továbbá egy, a 19. század első felében Szombathelyen előkerült, Jankovich Miklós által megvásárolt, és a hagyatékából a Magyar Nemzeti Múzeumba került faragványt is.

A jelen kötet 186 emléket tartalmaz. Ezek körplasztikai emlékek, oltárok és sírépítmények: túlnyomó többségük kőfaragvány. Négy bronztöredék tanúskodik a monumentális bronz- vagy részben bronzszobrok létezéséről. Felvettük a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, elefántcsont szobrot (ősz-perszonifikáció). Nem voltak mellőzhetőek azok a síremlékek sem, amelyeket csupán egyszerű keretezés díszít. Az egyszerűen keretezett sírtáblák típusát jelentenek: ha ezeket nem vesszük figyelembe, akkor nem kapunk teljes áttekintést a savariai sírkőfaragásról és sírkőállításról.

A gyűjteménybe felvettük azokat az elveszett emlékeket, amelyekről rajz készült, és néhány olyat is, amelyeket csak leírásból ismerünk. Egyes esetekben a szószavú leírás értékelhető információt tartalmaz. A 18. sz. első feléből két olyan kéziratanyag készült, amelyek szombathelyi római emlékeket is felsorolnak. Az egyik Bél Mátyás munkája (*Notitia*), amelyet az esztergomi Érseki Levéltár őriz. Az abban ismertetett köemlékek egy kivételével ma is megvannak. Bél Mátyás leírásából megtudjuk, hogy melyek azok a köemlékek, amelyeket az 1730-as években a várban őriztek. Ugyancsak a 18 sz. első feléből a két angol utazónak, J. Milles és R. Pococke jegyzetei tartalmaznak megbízható információkat. A W. Kubitschek által kiadott szövegrészek mellett felhasználtuk magukat a kéziratokat is, és innen vettük át a rajzokat is. A két utazó kitűnően ismerte Pannonia topográfiáját, jó felkészültséggel és előkészületek után vállalkoztak az utazásra. Meghatározásaik pontosak és helyesek. A 18 sz. végén Stefan Dorffmeister freskóin a püspöki palotában látunk mára elveszett kőfaragványokat

A 19. század első feléből kevés adat maradt a köemlékekről. Míg a század első évtizedeiből Bitnitz Lajos időnként hírt adott a köemlékekről, a század középső harmadában megszűntek az adatközlések. Varsányi János városi mérnök a 19. század középső harmadában készítette a régiségekről feljegyzéseket. Néhány esetben ezek alapján sikerült lelőhelyeket megállapítani. Rajzai és feljegyzései azonban, amelyeket az Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Bizottságának küldött, ma már csak töredékesen lelhetőek fel.

A munka készítésénél felhasználtuk a Vas megyei Állami levéltárban a városi tanács Protocollumait 1600 és 1845 között; a Szombathelyi Püspökség levéltárában őrzött néhány iratot; a Vas Megyei Régészeti Egylet és szombathelyi múzeum régi irattárát és régi leltárkönyveit. A korábbi bőséges kézirati anyaggal szemben 1907-től kezdődően két évtizedig hiányoznak az adatok. Minden bizonnyal ebben az időszakban kerültek a múzeum tulajdonába mindazok a köemlékek (leszámítva az architektonikus faragványok javarészét, mert ezekről korábban sem maradt feljegyzés) amelyeknek a lelőhelyét nem ismerjük. Az 1920-as évek közepétől Horváth T. Antal praemontrei tanár volt a múzeumőr gondoskodása miatt kerültek a múzeumba az ondódi feliratos kövek, a Dolichenus oltár és több más kisebb felirat. A vidékről ekkor szállították be a múzeumba az acsádi, a tanakajdi, dozmati és szentkirályi sírfeliratokat. Horváth T. A. leletmentési feljegyzései a lelőhelyekről és lelőköörülményekről pontosan tudósítanak.

Az 1930-as években Oroszlán Zoltán készített feljegyzéseket a köemlékekről, és az emlékeket megszámozta; ezek a számok a legtöbb köemléken ma is olvashatók. Az anyag feldolgozásra nem került: céduláinak egy részét Paulovics István hagyatékában a Magyar Nemzeti Múzeum Adattára őrzi.

A Savaria Múzeum gyűjtőterülete egy-két darab kivételével Vas megye területére terjed ki, ami lényegében megegyezik a colonia territoriumával: Savaria territoriumának keleti fele nagyjából azonos a mai Vas megye területével. A megyében a vidéken előkerült feliratokat a múlt század második fele óta Szombathelyre és a Savaria Múzeumba vitték. A territorium nyugati harmada Ausztria területén fekszik: emlékeit a CSIR megfelelő kötetében közzétették.

A köemlékek ma ismert lelőhelye általában nem az elsődleges lelőhelyet, főleg nem a köemlékek felállításának a helyét jelenti. A régen meginduló gyűjtés miatt egyes köveket a középkori vár területén őriztek. Másokat a 18. század óta előszeretettel falaztak be a lakóházakba díszítésként. Ezt az állapotot örökítette meg a Corpus Inscriptionum Latinarum, amelyben még a múzeum alapítása előtti őrzési helyükön közölt feliratokat. A középkori város területén előkerült sírkövek mind másodlagos lelőhelyűek: ez a római város területe is, ahol sírkő nem kerülhetett felállításra. A Savaria Múzeum régi leltárkönyvei, irattára és a nyomtatott gyűjteményi katalógus alapján néhány sírkő és oltár lelőhelyét pontosítani lehetett. A lelőhelyek kutatásának a menete túllépi a jelen kötet kereteit: Ezért csak az eredményeket közöljük rövid indoklással. A savariai kőfaragványok lelőhelykérdéseivel a Savaria Múzeum évkönyvében fogunk foglalkozni.

Mivel a köemlékek egy része a legtöbbet publikált pannoniai kőanyag, ezért az irodalmi hivatkozások száma meglehetősen magas. Ezek java része azonban nem több egyszerű említésnél, ezért az irodalmi adatokat válogatva idézzük. Az alapvető művek (CIL, RIU, Steindenkmäler von Savaria) mellett a lelőhely miatt fontos említésekkel felsoroljuk, akár említik ezeket eddig, akár nem. Törekedtünk a nem magyar nyelvű hivatkozások teljesebb felsorolására. Elhagytuk azonban az általában múlt századi helyi régészeti kiadványok cikkeit, amelyek érdemben nem foglalkoznak ez emlékekkel. Ezt annál is inkább megtehetjük, mert ezek a Steindenkmäler kötetében gyakorlatilag megtalálhatók.

Az emlékek csoportosítása és közlése a Corpus Signorum Imperii Romani sorozat előírásainak megfelelően történt. Bevezetesként összefoglaltuk mindazokat az ismereteket Savaria történetéről és topográfiájáról, amelyek a köemlékek tanulmányozásához szükségesek. A legfontosabb vagy problematikus emlékekhez, mint a capitoliumi triász-töredékek, vagy az un. „hexagon”, részletesebb értelmezést is adtunk.

Eredeti tervünk az összes savariai köemléket tartalmazta volna: a korpusz második kötete az építészeti faragványokat és az Iseum –szentélykörzet emlékeit is tartalmazta volna. Tekintettel azonban arra, hogy időközben megkezdődött az Iseum rekonstrukciója és ásatása, ahonnan újabb köemlékek kerültek elő, és a szentély korábbi építészeti rekonstrukciója is megváltozott, a köemlékek második kötetét csak ezekkel a leletekkel az ásatás befejezése és a rekonstrukció után lehet érdemben foglalkozni.

A pályázat célkitűzésének megfelelően elkészült a savariai császárkori, jórészt 2-3. századi köemlékek (szobrászati, fogadalmi domborművek, oltárok és sírsztélék és síremlékek) korpusza, a köemlékek fényképei, amelyek nagy részét Ortolf Harl úr (Bécs), kisebb részét Tárczy Tamás (Savaria Múzeum, Szombathely) térítésmentesen készítette. Elkészült a kézirat német fordítása is. A továbbiakban a kézirat bevezető tanulmányainak jegyzet-pótlását kell elvégezni, és a kötetet nyomtatásra előkészíteni.

A szoroson vett témakörből a futamidő alatt önálló tanulmányok nem készültek, tekintettel a munka összefoglaló jellegére, valamint arra a tényre, hogy párhuzamosan készíteni kellett a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetének számára a savariai *feliratos* köemlékek katalógusát is. Maga a savariai köemlékeket tartalmazó kötet a CSIR magyarországi sorozatának mindeddig meg nem jelent I. köteteként a sorozat többi, eddig megjelent köteteivel azonosan, az Akadémiai Kiadónál fog megjelenni.